'וְאִישׁ תְּבוּנָה יְדַלֶּנָּה' – אבל איש בעל תבונה יצליח לשאוב אותם בכך שחוקר את הדברים, עד אשר יבין את המחשבה הטמונה בלבו של החכם.

רב יוסף מסביר כיצד הוא קורא עליהם את הפסוק: 'מַיִם עֲמוּקִים עֵצָה בְלֶב אִישׁ', וְהָ עוּלָּא ששתק, ולא אמר לרבה בר בר חנה שטעה, אלא הסתכל עליו בפנים זועפות. 'וְאִישׁ תְּבוּנָה יְדַלֶּנָּה', וְהָ רַבָּה בַּר בַּר חָנָה שהבין מה התכוין עולא במה שהסתכל עליו בפנים זועפות.

הגמרא מבררת את שיטת עולא ורבה בר בר חנה, לגבי ברכת האש במוצאי יום הכיפורים. שואלת הגמרא: וְאֵינְהוּ [–והם] עולא ורבה בר בר חנה שלא רצו להודות לרבי אבא, שאמר משמו של רבי יוחנן שאין מברכים על האש במוצאי יום הכיפורים. כְּמַאן כְּבְרוּהָ – כמי הם סוברים.

משיבה הגמרא: עולא ורבה בר בר חנה סוברים, כִּי הָא דְּאָמַר רַבִּי בִּנְיָמִן בַּר יֶפֶת, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מְבָרְכִין עַל הָאוּר [–האש] בֵּין בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת, וּבֵין בְּמוֹצָאֵי יוֹם הַכִּפּוּרִים. מוסיפה הגמרא: וְכֵן עָמָּא דְּבַר – וכן העם נוהג, שמברכים על האש, בין במוצאי שבת ובין במוצאי יום הכיפורים.

מקשה הגמרא: מֵיתִיבִי, שנינו בברייתא, אֵין מְבָרְכִין עַל הָאוּר אֶלָּא בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת, הוֹאִיל וּתְחִילַּת בְּרִיָּתוֹ הוּא.

הברייתא מביאה מחלוקת מתי מברכים על האש: וְבֵינוֹן שֶׁרוֹאֶה את האש מְבָרֵךְ מֵיָּד ואינו ממתין לברך עליהם בשעת ההבדלה. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר סוֹדְרָן – את ברכת הבשמים והאש עַל הַבּוֹשֵׂם של הבדלה. וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוּדָה שסודרן על הכוס. מבואר בברייתא, שמברכים על האש רק במוצאי שבת. וגם רבי יהודה אף שנחלק עם תנא קמא לגבי הסדר של ברכת האש והבשמים, מודה רבי יהודה לתנא קמא שאין מברכים על האש אלא במוצאי שבת. וכיון שפסק רבי יוחנן כרבי יהודה מבואר שהוא סובר, שאין מברכים על האש במוצאי יום הכיפורים. וקשה על רבי בנימין שאמר בשם רבי יוחנן, שמברכים על האש גם במוצאי יום הכיפורים.

מתרצת הגמרא: לֹא קַשְׁיָא, כָּאן בְּאוּר שֶׁשַּׁבָּת – מה שאמר רבי בנימין שמברכים גם במוצאי יום הכיפורים, היינו על אש ששבתה ממלאכת עבירה, ודלקה ביום הכיפורים בהיתר, שאש זו היתה בעולם ביום הכיפורים, והיה אסור לו ליהנות ממנה וכעת מתחדשת הנאתו ממנה, ועל כך מברך. כָּאן בְּאוּר הַיּוֹצֵא מִן הָעֲצִים וּמִן הָאֲבָנִים – ומה ששנינו בברייתא שמברכים רק במוצאי שבת, היינו על אש שהדליקה במוצאי שבת, ולא נתחדשה כעת ההנאה ממנה, לכן מברך עליה רק במוצאי שבת, משום שהוא זמן תחילת בריאת האש.

הגמרא מקשה סתירה בין שתי ברייתות בענין ברכת האש: תָּנֵי חֲדָא – שנינו בברייתא אחת, אוּר הַיּוֹצֵא מִן הָעֲצִים וּמִן הָאֲבָנִים – שהודלק במוצאי היום מעצים ואבנים מְבָרְכִין עָלָיו. וְתָנֵי חֲדָא – ושנינו בברייתא אחרת, שאֵין מְבָרְכִין עָלָיו.

מתרצת הגמרא: לֹא קַשְׁיָא, כָּאן בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת – הברייתא שאמרה שמברכים על אור שהודלק מעצים ואבנים, מדברת במוצאי שבת ולכן מברכים, משום שהוא זמן תחילת בריאת האש, ומברכים על בריאת האש. כָּאן בְּמוֹצָאֵי יוֹם הַכִּפּוּרִים – הברייתא שאמרה שאין מברכים, מדברת במוצאי יום הכיפורים, ולכן אין מברכים, כיון שצריך דווקא אש שדלקה היום ושבתה ממלאכת עבירה.

בברייתא שהובאה לעיל נחלקו התנאים מתי מברכים על האש והבשמים במוצאי שבת. הגמרא מביאה את הנהגתם של רבי ורבי חייא בענין זה: רַבִּי מְפַזֵּרָן – כשראה אש במוצאי שבת היה מברך מיד. ולאחר מכן כשהביאו לו בשמים היה מברך עליהם, ולא המתין לברך כל הברכות בשעת ההבדלה על הכוס. רַבִּי חִיָּיא מְכַנְּסָן – מכנס את ברכת הנר והבשמים יחד עם ברכת ההבדלה על הכוס, כמו שאנו עושים. אָמַר רַבִּי יִצְחָק בַּר אַבְדִימִי, אַף עַל פִּי שֶׁרַבִּי מְפַזֵּרָן, חוֹזֵר וְסוֹדְרָן – חוזר לסדר את ברכת הנר והבשמים עַל הַכּוֹס של הבדלה, כְּדֵי לְהוֹצִיא ידי חובה את בָּנָיו וּבְנֵי בֵיתוֹ.

הגמרא חוזרת לדון בדברי הברייתא שהאש נבראה במוצאי שבת. מקשה הגמרא: וְאוּר בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת אִיבָּרֵי – וכי האש נבראה במוצאי שבת, וְהָא תַּנְיָא, עֲשָׂרָה דְּבָרִים נִבְרְאוּ בְּעֶרֶב שַׁבָּת [הראשון שבששת ימי בראשית] בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת. אֵלּוּ הֵן, פִּי אֹר – בארה של מרים שממנה היה מים לבני ישראל בזמן הליכתם במדבר. וְהַמָּן – שירד לבני ישראל במדבר. וְקֶשֶׁת – שנראית בענן ביום גשם. כְּתָב – צורת האותיות. וּמִכְתָּב – עט סופר, שבו חקק ה' את עשרת הדברות על הלוחות. וְהַלּוּחוֹת – הראשונות. וְקִבְרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה – חלל הקבר שנקבר בו משה. וּמְעָרָה שֶׁעָמַד בּוֹ מֹשֶׁה וְאֵלִיָּהוּ, פְּתִיחַת פִּי הָאָתוֹן של בלעם. וּפְתִיחַת פִּי הָאָרֶץ לִבְלוֹעַ אֶת הָרְשָׁעִים – עדת קורח, שהיה מוכן הפתח משעת ימי בראשית, ונפתח בשעתו.

הברייתא מביאה מחלוקת, אלו דברים נוספים נבראו בערב שבת: רַבִּי נְחֶמְיָה אוֹמֵר מִשּׁוּם [–בשם] אֲבִיו, אַף הָאוּר וְהַפָּרֵד [–מין בהמה הנולדת מכלאים של סוס וחמור], נבראו בזמן זה. רַבִּי יְאוֹשִׁיָּה אוֹמֵר מִשּׁוּם אֲבִיו, אַף הָאַיִל של אברהם, שנשחט במקום יצחק. וְהַשָּׁמִיר – מין תולעת, שבכוחה לחתוך כל דבר. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר אַף הַצְּבָת – מלקחיים של ברזל, שעל ידה מחזיק הנפח את הברזל היוצא מכבשן האש, ומתקנו לכלי, נבראה בערב שבת בין השמשות.

רבי יהודה מבאר את ההכרח לדבריו: הוּא [–רבי יהודה] הָיָה אוֹמֵר, צְבָתָא – הצבת שעושים הנפחים, כְּצַבְתָּא מְתַעְבְּדָא – על ידי צבת אחרת היא נעשית. שעל ידה מוציא הנפח את הברזל מכבשן האש, ועל ידה אוחזה ומכה בפטיש עד שנעשית לצבת. וּצְבָתָא קַמַּיְיתָא מַאן עֲבַד – ואת הצבת הראשון בעולם מי עשה, שהרי לא היתה צבת בעולם להחזיק בה הברזל, הָא לָאו – ובאמת על כרחך צריך לומר שהצבת הראשונה בְּרִיָּה בִּידֵי שָׁמַיִם הִיא ונבראה בערב שבת בין השמשות.

הברייתא דוחה את הוכחתו של רבי יהודה שהצבת הראשונה נבראה בידי שמים: אָמַר לֵיהּ [–אחד התנאים, לרבי יהודה] אֲפִשָּׁר יַעֲשֶׂנָּה [–את הצבת] בִּדְפוּס – בתבנית בצורת צבת, והיינו שיתיכו את המתכת, ויצקו אותה לתוך תבנית שעשויה בצורת צבת. וְיִקַּבְּעֶנָּה בֵּינַיִם – ויקבע את צורת הצבת כולה בבת אחת. הָא לָאו בְּרִיָּה בִּידֵי אָדָם הִיא ולא נבראה בידי שמים. ומבואר, שלשיטת רבי נחמיה האש נבראה בערב שבת. ולקשה ממה ששנינו לעיל, שהאש נבראה במוצאי שבת.

מתרצת הגמרא: לֹא קַשְׁיָא, הָא – הברייתא שאמרה שהאש נבראה במוצאי שבת, מדברת בְּאוּר דִּידָן – באש שלנו, שנבראה לצורך שימוש בני אדם. הָא – רבי נחמיה שאמר שהאש נבראה בערב שבת, מדבר בְּאוּר דְּגֵיהִנֹּם – באש של גהנום. ומבארת הגמרא: אוּר דִּידָן בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת נברא, ולכן מברכים עליו במוצאי שבת. אוּר דְּגֵיהִנֹּם בְּעֶרֶב שַׁבָּת בין השמשות נברא.

מקשה הגמרא: וְאוּר דְּגֵיהִנֹּם בְּעֶרֶב שַׁבָּת אִיבָּרֵי – וכי אש של גהנום בערב שבת נברא, וְהָא תַּנְיָא, שִׁבְעָה דְּבָרִים נִבְרְאוּ קוֹדֶם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם, וְאֵלּוּ הֵן, תּוֹרָה, וּתְשׁוּבָה, וְגַן עֵדֶן, וְגֵיהִנֹּם, וְכִסֵּא הַכָּבוֹד, וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, וְשְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ.

הברייתא מביאה פסוקים המלמדים ששבעה דברים אלו נבראו קודם שנברא העולם: תּוֹרָה נבראה קודם בריאת העולם, דִּכְתִיב (משלי ח כב), 'ה' קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ קֶדֶם מִפְעָלָיו מֵאָז', – ה' ברא אותי [–התורה] להיות קנויה לו, בתחילת הבריאה קודם בריאת העולם. תְּשׁוּבָה נבראה קודם בריאת העולם. דִּכְתִיב (תהלים צ ב), 'בְּטֶרֶם הָרִים יוּלָּדוּ' – קודם שנבראו ההרים. וּכְתִיב 'תָּשֵׁב אֱנוֹשׁ עַד דַּכָּא וַתֹּאמֶר שׁוּבוּ בְנֵי אָדָם' – מביא אתה יסורים על האדם, עד שנעשה תשוש כח וקרוב למות, ועל ידי היסורים אתה אומר לו לשוב בתשובה, והוא המשך הפסוק הקודם, שקודם בריאת העולם כבר נבראה התשובה. גַּן עֵדֶן, דִּכְתִיב בבריאת העולם (בראשית ב ח), 'וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם' – ו'מקדם' היינו קודם בריאת העולם. גֵּיהִנֹּם דִּכְתִיב (ישעיה ל לג), 'כִּי עָרוּךְ מֵאֶתְמוֹל תָּפְתֶּה' – קודם בריאת העולם כבר הוכן הגיהנם, הנקרא 'תפתה' על שם שכל המתפתה ביצרו נופל בו. כִּסֵּא הַכָּבוֹד וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, דִּכְתִיב (ירמיה יז יב), 'כִּסֵּא

המשך בעמוד קמג

1 כְּבוֹד מָרוֹם מֵרֵאשׁוֹן מְקוֹם מִקְדָּשֵׁנוּ – כסא הכבוד שנמצא במרום,
2 נברא מקודם לעולם. וכן מקום מקדשנו נברא מקודם לעולם. שְׁמוֹ
3 שֶׁל מָשִׁיחַ דִּכְתִיב במזמור המדבר במשיח (תהלים עב יז), 'יְהִי שְׁמוֹ
4 לְעוֹלָם לִפְנֵי שֶׁמֶשׁ יִנּוֹן שְׁמוֹ' – שמו של משיח נברא קודם בריאת
5 השמש, והיינו קודם בריאת העולם.
6 מבואר בברייתא שהגהנום נברא קודם בריאת העולם, ואם כן אין
7 לתרץ שאור של גהנום נברא בערב שבת.
8 מתרצת הגמרא: אֲמָרִי – אמרו בני הישיבה, חֲלָלָה – מקום הגהנום,
9 הוּא דִּנְבְרָא קוֹדֶם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם. וְאולם אוּר דִּידֵיהּ – אש של גיהנם
10 נבראה בְּעֶרֶב שַׁבָּת בין השמשות.
11 מקשה הגמרא: וְאוּר דִּידֵיהּ בְּעֶרֶב שַׁבָּת אִיבְּרִי – וכי אש של גיהנם
12 בערב שבת נבראה. וְהָתַנְיָא, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, אוּר שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ
13 בָּרוּךְ הוּא בַּשֵּׁנִי בַּשַּׁבָּת – ביום השני לבריאת העולם, שהוא אור
14 של גהנום, אֵין לוֹ בְּכֹחַ לָעוֹלָם – אינו נכבה לעולם. שֶׁנֶּאֱמַר
15 בנבואה המדברת לאחר מלחמת גוג ומגוג, שה' יהרגם בעמק
16 יהושפט, ולאחר מכן יבואו כל הגויים הנשארים להשתחוות לפני
17 ה' (ישעיה סו כד), 'וְיָצְאוּ וְרָאוּ בְּפִגְרֵי הָאֲנָשִׁים הַפֹּשְׁעִים בִּי, כִּי תוֹלַעְתָּם
18 לֹא תָמוּת וְאִשָּׁם לֹא תִכָּבֶה' – ויצאו הגוים [שבאו להשתחוות לפני
19 ה'] מירושלים וראו את פגרי האנשים הפושעים, שהתולעת
20 שאוכלת את בשרם לא תמות, והאש ששורפת את בשרם לא
21 תכבה.
22 הגמרא מביאה הוכחה נוספת שאש של גיהנם נבראה ביום שני:
23 וְאָמַר רַבִּי בַּנָּאָה, בְּרִיהּ דְּרַבִּי עוּלָּא, נאמר בפסוקי בריאת העולם
24 (בראשית א ד–לא), לאחר בריאת כל יום 'וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב'. וּמִפָּנֵי
25 מָה לֹא נֶאֱמַר 'כִּי טוֹב' לאחר שנאמר בפסוק מה שנברא בַּשֵּׁנִי
26 בַּשַּׁבָּת, מִפְּנֵי שֶׁנִּבְרָא בּוֹ אוּר שֶׁל גֵּיהִנֹּם. וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אַף עַל פִּי
27 שֶׁלֹּא נֶאֱמַר בּוֹ – ביום שני כִּי טוֹב, חָזַר וְכָלְלוֹ לקרות את יום שני
28 טוב, בְּיוֹם שִׁשִּׁי לאחר גמר הבריאה. שֶׁנֶּאֱמַר בפסוק המדבר על
29 הבריאה של יום שישי (בראשית א לא), 'וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה
30 וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד' – הביט הקב"ה על כל מעשיו ופעולותיו שעשה,
31 אם יש לתקן שום דבר בהם, והנה כולם יפים ומתוקנים. ונכלל
32 בפסוק זה גם בריאת אש של גיהנם ביום שני, שגם בו יש טובה,
33 לדון בו את הרשעים, ולכפר על עוונותיהם. וקשה על מה
34 שתירצה הגמרא ששאש של גיהנם נבראה בערב שבת.
35 מתרצת הגמרא: אֶלָּא, חֲלָלָה – מקום הגהנום נברא קוֹדֶם שֶׁנִּבְרָא
36 הָעוֹלָם כמו שתירצה הגמרא לעיל, וְאוּר דִּידֵיהּ – ואש של גיהנם
37 נבראה בַּשֵּׁנִי בַּשַּׁבָּת, וְאוּר דִּידָן – ואש שלנו, ששנינו לעיל בשם
38 רבי נחמיה שנבראה בערב שבת, היינו, שבְּמַחֲשָׁבָה עָלָה לִיבָּרְאוֹת
39 בְּעֶרֶב שַׁבָּת, וְלֹא נִבְרָא בפועל עַד מוֹצָאֵי שַׁבָּת כמו ששנינו לעיל,
40 שתחילת בריאת האש היתה במוצאי שבת.
41 הגמרא מביאה ראיה לכך מהברייתא: דְּתַנְיָא, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, שְׁנֵי
42 דְּבָרִים עָלוּ בְּמַחֲשָׁבָה לִיבָּרְאוֹת בְּעֶרֶב שַׁבָּת וְלֹא נִבְרְאוּ עַד מוֹצָאֵי
43 שַׁבָּת, וּבְמוֹצָאֵי שַׁבָּת נָתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דַּיֵּעָה בָּאָדָם הָרִאשׁוֹן מֵעֵין
44 דּוּגְמָא שֶׁל מַעֲלָה שיוכל לברוא את האש והפרד. וְהֵבִיא שְׁנֵי אֲבָנִים
45 (וטחנן) [וְטָחָן] – הכה ושפשף זוֹ בְּזוֹ וְיָצָא מֵהֶן אוּר, וְהֵבִיא שְׁתֵּי
46 בְּהֵמוֹת – סוס וחמורה וְהִרְכִּיב [–הרביעם] זוֹ בְּזוֹ וְיָצָא מֵהֶן פֶּרֶד.
47 הברייתא מביאה דעה חולקת, בזמן בריאתו של הפרד: רַבָּן שִׁמְעוֹן
48 בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, פֶּרֶד הראשון, בֵּימֵי עֲנָה הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר כשהתורה
49 מונה את בני שעיר החורי (בראשית לו כד), 'וְאֵלֶּה בְּנֵי צִבְעוֹן וְאַיָּה
50 וַעֲנָה, הוּא עֲנָה אֲשֶׁר מָצָא אֶת הַיֵּמִים [–פרדים] בַּמִּדְבָּר' ברעותו את
51 החמורים במדבר, הרביע חמור על סוס נקבה וילדה פרד.
52 הברייתא מביאה דרשה הקשורה לפסוק שהביא רבן שמעון בן
53 גמליאל: דּוֹרְשֵׁי חֲמוֹרוֹת – דורשי מקראות סתומים הָיוּ אוֹמְרִים,
54 עֲנָה פֶּסוּל הָיָה – ממזר, שאחיו מאמו היה אביו. לְפִיכָךְ הֵבִיא פְּסוּל
55 [–פרד הבא מן הכלאים] לָעוֹלָם. ומנין שהיה ממזר, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית
56 לו ב), 'אֵלֶּה בְנֵי שֵׂעִיר הַחֹרִי יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, לוֹטָן וְשׁוֹבָל וְצִבְעוֹן וַעֲנָה',
57 הרי שצבעון וענה אחים הם מבני שעיר. וּכְתִיב (שם לו כד), 'וְאֵלֶּה
58 בְּנֵי צִבְעוֹן וְאַיָּה וַעֲנָה', הרי שענה הוא בנו של צבעון. ובפסוק לעיל
59 נאמר שהיו אחים, וכיצד יתכן הדבר. אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁבָּא צִבְעוֹן עַל
60 אִמּוֹ אשת שעיר, וְהוֹלִיד מִמֶּנָּה את עֲנָה. נמצא שענה הוא אחיו של
61 צבעון מאמו וגם בנו. הרי שענה פסול היה.
62 שואלת הגמרא: מנין ש'ענה' האמור בבני שעיר, הוא 'ענה' האמור
63 בבני צבעון, וְדִילְמָא תְּרֵי עֲנָה הֲווּ – ואולי היו שני אנשים שקראו
64 להם ענה, אחד בנו של שעיר והשני בנו של צבעון, ומנין שענה
65 היה פסול. משיבה הגמרא: אָמַר רָבָא, אֲמִינָא מֵילְתָא דְּשָׁכִיחַ מַלְּכָא
66 לֹא אַמְרָהּ – אני אומר דבר שאפילו המלך שנקרא שבור, לא אמר
67 זאת.
68 מבררת הגמרא: וּמַנּוּ – ומי הוא המכונה בפי רבא 'שבור מלכא'.
69 משיבה הגמרא: שְׁמוּאֵל. ורבא כינה אותו 'שבור מלכא', כיון
70 שהיה בקי בדיני ממונות והלכה כמותו, כדין היוצא מפי המלך
71 שמתקיים. אִיכָּא דְּאָמְרִי, אָמַר רַב פָּפָּא, אֲמִינָא מִילְתָא דְּשָׁכִיחַ
72 מַלְכָּא לֹא אַמְרָהּ, וּמַנּוּ – ומי הוא המכונה בפי רב פפא בשם זה,
73 רָבָא. וזהו התירוץ, שאין לדחות ולפרש ששני 'ענה' היו, דְּאָמַר
74 קְרָא (שם לו כד), 'וְאֵלֶּה בְּנֵי צִבְעוֹן וְאַיָּה וַעֲנָה הוּא עֲנָה', וכוונת
75 הכתוב בהוסיפו תיבת 'הוא' קודם לשמו של 'ענה', ללמדנו
76 ש'ענה' האמור כאן, הוּא עֲנָה דְּמַעֲיקָרָא שהוזכר לעיל בין בניו של
77 שעיר, ולכך אנו למדים שענה פסול היה.
78 הגמרא חוזרת לדון בדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות.
79 ומביאה ברייתא שמונה דברים נוספים על מה שמנינו לעיל: תָּנוּ
80 רַבָּנָן, עֲשָׂרָה דְּבָרִים נִבְרְאוּ בְּעֶרֶב שַׁבָּת בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת, וְאֵלּוּ הֵן, בְּאֵר,
81 וּמָן, וְקֶשֶׁת, הַכְּתָב, וְהַמִּכְתָּב, וְהַלּוּחוֹת, קִבְרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, וּמְעָרָה
82 שֶׁעָמַד בָּהּ מֹשֶׁה וְאֵלִיָּהוּ, פְּתִיחַת פִּי הָאָתוֹן, וּפְתִיחַת פִּי הָאָרֶץ לִבְלוֹעַ
83 אֶת הָרְשָׁעִים, וְיֵשׁ אוֹמְרִים, אַף מַקֵּלוֹ שֶׁל אַהֲרֹן, וּשְׁקָדֶיהָ וּפְרָחֶיהָ
84 שיצאו מהמקל, וְיֵשׁ אוֹמְרִים אַף הַמַּזִּיקִין – שדים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים אַף

בְּגִדוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן שהיו חקוקות בו צורותיהם של כל החיות והבהמות שבעולם.

אגב הברייתא הקודמת מביאה הגמרא ברייתא נוספת: תָּנוּ רַבָּנָן, שִׁבְעָה דְּבָרִים מְכוּסִּים מִבְּנֵי אָדָם – אינם ידועים לבני אדם, אֵלּוּ הֵן, יוֹם הַמִּיתָה – יום שימות בו. וְיוֹם הַנֶּחָמָה של כל אדם, מתי יתנחם מדאגתו. וְעוֹמֶק הַדִּין, שרוב בני אדם אינם יורדים לעומק הדין, וטועים לדון שלא כהלכה. וְאֵין אָדָם יוֹדֵעַ מַה בְּלִבּוֹ שֶׁל חֲבֵירוֹ, וְאֵין אָדָם יוֹדֵעַ בָּמָּה מִשְׁתַּכֵּר – באיזה מסחר יצליח וירוויח ממנו. וּמַלְכוּת בֵּית דָּוִד מָתַי תַּחֲזוֹר למלוך. וּמַלְכוּת חַיֶּבֶת – מלכות רומי מָתַי תִּכְלֶה מן העולם.

הגמרא מביאה ברייתא נוספת שמונה דברים נוספים שעלו במחשבה ליבראות: תָּנוּ רַבָּנָן, שִׁבְעָה דְּבָרִים עָלוּ בְּמַחֲשָׁבָה לִיבָּרְאוֹת ולבסוף נבראו, וְאֵם לֹא עָלוּ – במחשבה ליבראות, דִּין הוּא שֶׁיַּעֲלוּ, כיון שבלעדיהם לא היה אדם מתקיים. ואלו הם, עַל חֲמַת שֶׁנִּסְרַחַ, שאם לא היה כן, היו קרוביו מצניעים אותו, ורואים את צערם תמיד לפניהם. וְעַל חֲמַת שֶׁנִּשְׁתַּכַּח מִן הַלֵּב, שאם לא כן יחשוב עליו תמיד ויצטער הרבה. וְעַל הַתְּבוּאָה שֶׁתִּתְרַקֵּב, שאם לא היה כן, היו בעלי התבואה שומרים אותה לעצמם, ומביאים רעב לעולם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, עַל הַמִּטְבָּע שֶׁיֵּצֵא, שאם לא כן, במה היו מתפרנסים העניים שאין להם שדה וכרם, כיון שלא יוכלו להחליף סחורות זו בזו, ועל ידי המטבע יוכלו לקנות סחורות ולהתפרנס.

משנה

משנתנו מבארת הלכה נוספת התלויה במנהג המקום, לגבי עשיית מלאכה בתשעה באב: בְּמָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה בְּתִשְׁעָה בְּאָב, ולא נהגו איסור בזה, עוֹשִׂין – מותרים לעשותה, וּבְמָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה בתשעה באב, אֵין עוֹשִׂין – אסורים בעשייתה. וּבְכָל מָקוֹם ואף במקום שלא נהגו איסור, תַּלְמִידֵי חֲכָמִים בְּמֻלִּים – צריכים להתבטל, כיון שראוי שיכירו בחיסרון בית המקדש יותר מאחרים. רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, לְעוֹלָם יַעֲשֶׂה אָדָם – יש לאדם רשות לעשות את עַצְמוֹ כְּתַלְמִיד חָכָם לענין זה ולהתבטל ממלאכה.

גמרא

הגמרא דנה אם תשעה באב דינו כשאר תענית ציבור: אָמַר שְׁמוּאֵל, אֵין חומרות של תַּעֲנִית צִיבּוּר על עצירת גשמים, כגון להתענות כבר מהלילה ולהאסר במלאכה, נוהגות בְּבָבֶל, אֶלָּא בִּתְשָׁעָה בְּאָב בִּלְבָד, כיון שאין מתענים בבבל על עצירת גשמים, כיון שבבל אינה צריכה להם, ומשום כך בשאר התעניות שגוזרים בה על צרות אחרות, אין נוהגים בהן בחומרות של תענית ציבור.

מקשה הגמרא: לְמֵימְרָא – וכי בא הדבר ללמד דְּסָבַר שְׁמוּאֵל, שתִּשְׁעָה בְּאָב בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת שֶׁלּוֹ אָסוּר באכילה ובמלאכה, וְהָאָמַר שְׁמוּאֵל, תִּשְׁעָה בְּאָב, בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת שֶׁלּוֹ מוּתָּר באכילה ובמלאכה. וְכִי תֵּימָא דְּקָסָבַר שְׁמוּאֵל שֶׁכָּל תַּעֲנִית צִיבּוּר בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת שֶׁלּוֹ מוּתָּר באכילה ובמלאכה, ולכן השווה אליו את תשעה באב, וְהָאָנַן תָּנֵן לגבי תענית ציבור (תענית יב:), שאוֹכְלִין וְשׁוֹתִין רק מִבְּעוֹד יוֹם, וְלָמַעוּטֵי מַאי בא דין זה, האם לָאו לְמַעוּטֵי שאסורים באכילה ושתיה בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת שהוא ספק יום ספק לילה, וחוזרת הסתירה בדברי שמואל האם תשעה באב דינו כתענית ציבור או לא.

מתרצת הגמרא: לֹא, אין כוונת המשנה למעט שאסורים אף בבין השמשות, אלא אמרה שרק בערב התענית מבעוד יום מותר, כדי לְמַעוּטֵי שרק בערב התענית מבעוד יום מותר לאכול ולשתות, אך מִשְּׁחֲשֵׁיכָה אסור, אולם אכן בבין השמשות סבר שמואל שמותר.

ראיה שבין השמשות של תשעה באב מותר באכילה ובמלאכה: נִימָא מְסַיֵּיעַ לֵיהּ, ששנינו בברייתא, אֵין הבדל בֵּין תִּשְׁעָה בְּאָב לְיוֹם הַכִּיפּוּרִים, שיהיה מותר לכתחילה בתשעה באב מה שאסור ביום הכיפורים, אֶלָּא שֶׁזֶּה – יום הכיפורים, כיון שהוא מן התורה סָפֵיק אָסוּר, וְזֶה – תשעה באב, סָפֵיק מוּתָּר. מוכיחה הגמרא, מַאי סָפֵיקוּ מוּתָּר, האם לָאו שמותר בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת שהוא ספק יום ספק לילה.

דוחה הגמרא: לֹא, אין כוונת הברייתא לגבי ספק לענין בין השמשות, אלא כְּדַאֲמַר רַב שֵׁשֶׁת בְּרֵיהּ [–בנו] דְּרַב אִידִי לְהלן בסמוך, שהספק המדובר בברייתא הוא לְקַבְיָא דְּיַרְחָא – לענין קביעות החודש, כשיש לנו ספק האם עיברו בית דין את החודש הקודם ביום נוסף, וראש חודש זה הוא יום אחד מאוחר יותר או לא, שנוהגים שני ימים מספק רק ביום הכיפורים ולא בתשעה באב, וְהָכָא נַמִּי – ואף כאן יש לומר כתירוץ זה, שכוונת הברייתא לְקַבְיָא דְּיַרְחָא – לספק בקביעות החודש, אך בבין השמשות אף בתשעה באב אסור.

הגמרא מביאה דעה אחרת לענין בין השמשות של תשעה באב: דָּרַשׁ רָבָא, עוּבְרוֹת [–מעוברות] וּמֵנִיקוֹת מַתְעַנּוֹת וּמַשְׁלִימוֹת את התענית עד חשיכה בְּיוֹ – בתשעה באב, כְּדֶרֶךְ שֶׁמַּתְעַנּוֹת וּמַשְׁלִימוֹת את התענית עד חשיכה בְּיוֹם הַכִּיפּוּרִים, וְאף בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת שֶׁלּוֹ – של תשעה באב אָסוּר באכילה ובמלאכה. וְכֵן אָמְרוּ מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן.

הגמרא מקשה סתירה בדברי רבי יוחנן: וּמִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן הָכִי, שבין השמשות של תשעה באב אסור באכילה ובמלאכה, וְהָאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, תִּשְׁעָה בְּאָב אֵינוֹ כְּתַעֲנִית צִיבּוּר. וּמַאי לָאו – האם אין כוונתו שאינם שוים לְענין בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת, שבתענית ציבור אסור באכילה ושתיה אף בבין השמשות, ובתשעה באב אסור רק משחשיכה.

מתרצת הגמרא: לֹא, אין כוונתו שתשעה באב אינו כתענית ציבור לענין איסור אכילה ומלאכה בבין השמשות, אלא לְענין איסור מְלָאכָה ביום התענית עצמו כשכבר ודאי לילה, שבתענית ציבור אסורים במלאכה (תענית יב:), והשמיענו רבי יוחנן שתשעה באב אינו כתענית ציבור, ומותר במלאכה מעיקר הדין מלבד מקום שנהגו בו איסור.

מקשה הגמרא: הרי לענין איסור מְלָאכָה, הרי כבר תְּנִינָא במשנתנו שתשעה באב אינו כתענית ציבור, ששנינו מָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ לְהתיר לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה בְּתִשְׁעָה בְּאָב, עוֹשִׂין, וּבְמָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת מלאכה בו, אֵין עוֹשִׂין. ומבואר שהדבר אינו איסור, אלא תלוי במנהג. וַאֲפִילּוּ רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל לֹא אָמַר – אין כוונתו במה שאמר שכל אדם יעשה את עצמו כתלמיד חכם וינהג איסור במלאכה בתשעה באב, שאכן אסור לעשות מלאכה בתשעה באב, אֶלָּא דְּכִי יָתֵיב וְלֹא עָבֵיד – שאם אדם רוצה לעשות את עצמו כתלמיד חכם, ולישב בטל בלא לעשות מלאכה בתשעה באב במקום שנהגו לעשותה, הרשות בידו ולֹא מִיחֲזֵי כְּיוֹהֲרָא – ואין חוששים שמא הדבר נראה כגאוה, משום שהרואים אותו בטל תולים שלא מצא מלאכה ולכן יושב בטל, וכפי שיתבאר, אֲבָל מֵיכָר – לאסור בו מלאכה לגמרי לכל אחד לֹא אָסַר. וכיון שכבר מבואר במשנה שמלאכה אינה אסורה בתשעה באב, לא הוצרך רבי יוחנן להשמיענו זאת.

לכן מתרצת הגמרא באופן אחר את דברי רבי יוחנן: אֶלָּא, מַאי תשעה באב אֵינוֹ כְּתַעֲנִית צִיבּוּר, היינו לְתַפְלַת נְעִילָה, שבתענית ציבור מתפללים תפילת נעילה כיום הכיפורים, ואילו בתשעה באב אין מתפללים תפילה זו.

מקשה הגמרא: וכי יתכן שסבר רבי יוחנן שאין להתפלל נעילה בתשעה באב, וְהָאָמַר – והרי אמר רַבִּי יוֹחָנָן (ברכות כא.), וְלָוַאי שֶׁיִּתְפַּלֵּל אָדָם וְהוֹלֵךְ כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ, ולכן אדם שמסתפק אם התפלל, חוזר ומתפלל, ומוכח שאין בתפילה יתירה משום ברכה לבטלה, ואם כן הרי ניתן להתפלל נעילה בתשעה באב.

מתרצת הגמרא: על אף שמותר להתפלל תפילת נעילה גם בתשעה באב, ולואי שיתפלל אדם כל היום, מכל מקום יש הבדל בזה בין תשעה באב לתענית ציבור, הָתָם – שם בתענית ציבור תפילת נעילה חוֹבָה היא מתקנת חכמים, ואילו הָכָא – כאן בתשעה באב השמיענו רבי יוחנן שתפילת נעילה היא רק רְשׁוּת ולא חובה.

הגמרא מתרצת באופן נוסף את דברי רבי יוחנן שתשעה באב אינו כתענית ציבור: וְאִיבָּעֵית אֵימָא – ואם תרצה אמור, מַאי – מה כוונת רבי יוחנן שתשעה באב אֵינוֹ כְּתַעֲנִית צִיבּוּר, היינו לְענין עֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה ברכות שבתפילת תענית ציבור (תענית טו.), שהיו מוסיפים

המשך בעמוד ג

שש ברכות על השמונה עשרה שבכל תפילה, וברכות אלו אין מוסיפים בתשעה באב.

הגמרא מביאה ביאור נוסף בדברי רבי יוחנן: **רַב פָּפָּא אָמַר, מַאי** – מה כוונת רבי יוחנן שתשעה באב **אֵינוֹ כְּתַעֲנִית צִיבּוּר**, לעולם היינו לענין בין השמשות כפי שסברנו בתחילה, אך אין הפירוש כפי שסברנו שבא להתיר בין השמשות של תשעה באב, וקשה לדבריו שבין השמשות של תשעה באב אסור באכילה ובמלאכה, אלא כוונת דבריו שתשעה באב אינו כתענית ציבור להחמיר, שאֵינוֹ **כְּשִׁלְשׁ** תעניות הציבור **הָרִאשׁוֹנוֹת** שהיו מתענים אם לא הגיעו גשמים עד ראש חודש כסליו (שם י.), שבהם אוכלים ושותים אף משחשיכה כמבואר במשנה (שם), וכל שכן בבין השמשות, **אֶלָּא** תענית תשעה באב היא **כְּתַעֲנִיּוֹת** הציבור **הָאַחֲרוֹנוֹת** שהיו גוזרים על הציבור אם עברו התעניות הראשונות ולא נענו (שם יב:), שבהם היו אוכלים ושותים רק מבעוד יום כמבואר במשנה (שם), **וַאֲסוּרָה** תשעה באב כמותן באכילה ושתיה מבין השמשות ואילך.

הגמרא מקשה על רבי יוחנן ורבא שאסרו אכילה ושתיה בבין השמשות בתשעה באב: **מֵיתִיבִי**, שנינו בברייתא, **אֵין** הבדל **בֵּין תִּשְׁעָה בְּאָב לְיוֹם הַכִּיפּוּרִים**, שיהא מותר לכתחילה בתשעה באב מה שאסור ביום הכיפורים, **אֶלָּא שָׁוֶה** – יום הכיפורים **פָּסֵיק אָסוּר, וְשָׁוֶה** – תשעה באב **פָּסֵיק מוּתָּר**. ומבארת הגמרא, **מַאי** – מה כוונת הברייתא **שָׁפַסֵּיק מוּתָּר, לָאו** – האם אין כוונתה שבֵּין **הַשְּׁמָשׁוֹת שָׁלוֹ**, שהוא ספק יום ספק לילה, מותר באכילה ושתיה, וקשה לרבא ולרבי יוחנן שאסרוהו.

מתרצת הגמרא: **אָמַר רַב שִׁישָּׁא בְּרֵיהּ דְּרַב אִידִי, לָא**, כוונת הברייתא היא **לְקַבִּיעָא דִּירָתָא** – לענין קביעות החודש, כשיש לנו ספק האם עיברו בית דין את החודש הקודם ביום נוסף, שנוהגים שני ימים מספק רק ביום הכיפורים ולא בתשעה באב.

עתה מביאה הגמרא ראיה מדברי הברייתא לעיל, שיום הכיפורים ספיקו אסור ותשעה באב ספיקו מותר: מדויק, שדווקא לענין זה יש הבדל ביניהם, **הָא לְכָל** שאר **הִדְּבָרִים** הנוהגים בהם מחמת התענית **זֶה וָזֶה שָׁוִין** לאיסור, ודין זה **מְסַיַּיע לְדִבְרֵי רַבִּי אֶלְעָזָר** ששתי התעניות שוות באיסור רחיצה, **דְּאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָסוּר לוֹ לָאָדָם שֶׁיּוֹשִׁיט** את **אֶצְבָּעוֹ בְּמַיִם בְּתִשְׁעָה בְּאָב**, משום שיום זה אסור ברחיצה, **כְּדֶרֶךְ שֶׁאָסוּר לְהוֹשִׁיט אֶצְבָּעוֹ** במים **בְּיוֹם הַכִּיפּוּרִים** שאסור ברחיצה.

מקשה הגמרא: **מֵיתִיבִי**, שנינו בברייתא, **אֵין** הבדל **בֵּין תִּשְׁעָה בְּאָב לְתַעֲנִית צִיבּוּר, אֶלָּא שָׁוֶה** – תענית ציבור **אָסוּר כַּעֲשִׂירִית מַלָּאכָה, וְשָׁוֶה** – תשעה באב **מוּתָּר כַּעֲשִׂירִית מְלָאכָה בְּמָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ בָּהּ הֵיתֵּר**. ומדויק, **הָא לְכָל** שאר **הִדְּבָרִים זֶה וָזֶה שָׁוִין**, ומשמע בין להקל ובין להחמיר, ולפי זה אם מצאנו קולא באחד מהם, אף בשני יש להקל.

וְאִילּוּ נָבֵי תַּעֲנִית צִיבּוּר תַּנְיָא (תענית יג.), **כְּשֶׁאָמְרוּ** במשנה (שם יב:) שבתעניות ציבור האחרונות על עצירת גשמים **אָסוּר בִּרְחִיצָה, לֹא אָמְרוּ אֶלָּא** שאסור לאדם רחיצת **כָּל גּוּפוֹ, אֲבָל** רחיצת **פָּנָיו יָדָיו וְרַגְלָיו לֹא**. ואם תשעה באב שוה לתענית ציבור בשאר ההלכות, אף הושטת אצבע במים מותרת בו, וקשה לרבי אלעזר שאסר זאת.

מתרצת הגמרא: **אָמַר רַב פָּפָּא**,